

Artur Andrzejuk

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Wychowanie filozoficzne w ujęciu Mieczysława Gogacza

Wychowaniem filozoficznym Mieczysław Gogacz określa każde wychowanie, którego celem jest kierowanie do osób przez nawiązywanie, rozwijanie i chronienie relacji osobowych¹. Oczywiście takie postawienie problemu sytuuje go w filozofii tomistycznej. Można je też nazwać wychowaniem personalistycznym, ale mogłoby to nas wciągnąć w spór o sam personalizm², tymczasem wychowanie stawiające osobę ludzką i relacje osobowe w centrum zainteresowania powstało na długo przed personalizmem, gdyż już Sokrates głosił pochwałę przyjaźni i krytykował swoich współczesnych za stawianie przed przyjaźnią dóbr materialnych³. Z tej perspektywy wychowanie religijne jest częścią wychowania filozoficznego lub też jego rozszerzeniem na Osobę Boga⁴. Wychowanie tak rozumiane można odróżnić od wychowania socjologicznego, którego głównym celem jest umiejętność dostosowania się do warunków społecznych i dobrego w nich funkcjonowa-

---

1 M. Gogacz, *Podstawy wychowania*, Niepokalanów 1993, s. 91-92.

2 Zob. A. Andrzejuk, *Jaki personalizm? Szerokie i wąskie rozumienie personalizmu*, w: *Personalizm a súčasnosť. Zborík príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, red. zbior., Prešov 2010, s. 19-25.

3 Sokrates miał mawiać nieraz: „Jak dziwną jest rzeczą, że ludzie zawsze umieją odpowiedzieć na pytanie, ile posiadają owiec, nie umieją natomiast podać liczby swoich przyjaciół ani ich wymienić – tak nisko widać ich cenę”. Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, tłum. zbior., wyd. 3, Warszawa 1984, II, 30; s. 93. Powiedzenie to znajdziemy także u Ksenofonta i Platona.

4 Gogacz, dz. cyt., s. 90.

nia, przede wszystkim materialnego. Możemy też wychowanie filozoficzne odróżnić od wychowania prawniczego, którego głównym celem jest wdrożenie do przestrzegania prawa, przede wszystkim stanowionego. Można pewnie wyróżnić jeszcze kilka innych modeli wychowania, jak np. artystyczne, sportowe i inne, w których główne cele wychowania wyznacza przyjęta aksjologia⁵.

W ramach podjętego tematu chcemy się najpierw odnieść do filozoficznie ujętej struktury wychowania i w niej wskazać na jego zasady, tak jak określa się je w tomizmie. Z tej perspektywy bowiem pedagogika jest nauką o zasadach wychowania i jako taka, tzn. nauka o zasadach, należy do szeroko pojętej filozofii. Takie postawienie zagadnienia wymaga odróżnienia pedagogiki ogólnej od pedagogiki szczegółowej i określenia zasad, kierujących każdą z nich⁶.

Struktura wychowania

Jeśli pedagogika jest nauką o zasadach wychowania to opiera się na dwóch filarach. Pierwszym z nich jest koncepcja podmiotu wychowania, swoistej jego materii, czyli koncepcja człowieka. Może być ona brana z różnych nauk, np. z filozofii lub psychologii. Drugi filar stanowią cele wychowania. Formułuje je etyka, teologia moralna lub jakaś aksjologia. Sama pedagogika określa zasady wychowania człowieka, realizującego wybrane cele. Wynika z tego dalej, że treść („materia”) zależy w pedagogice od koncepcji celów wychowania zaś forma (metody wychowawcze) zależy od koncepcji człowieka.

W propozycji tomistycznej, którą tu chcemy przedstawić, podmiotem wychowania jest człowiek, rozumiany jako osoba i duchowo-cieleśna jedność. Etyka tomistyczna, formułująca cele wychowania, jest – w ujęciu Mieczysława Gogacza – filozoficzną nauką o chronieniu osób i relacji osobowych⁷. Wobec tego pedagogika

---

5 M. Gogacz, *Nie aksjologia, lecz filozofia człowieka*, „Rocznik Pedagogiczny” 17 (1995), s. 31-39; przedruk w książce: M. Gogacz, *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*, Warszawa 1997, s. 43-51.

6 Gogacz, *Podstawy wychowania*, dz. cyt., s. 96-100.

7 Zob. M. Gogacz, *Ku etyce chronienia osób. Wokół podstaw etyki*, Warszawa 1991, s. 170-171; Tenże, *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, wyd. 2, Warszawa 1998, s. 7-8; A.

jest filozoficzną nauką o zasadach wychowania człowieka do relacji osobowych, aby umiał i chciał je nawiązywać i w nich trwać. Samo wychowanie zaś oznacza zespół działań owocujący usprawnieniami władz człowieka w mądrości i prawości, które zawsze służą osobom i relacjom z osobami. Można też powiedzieć, że pedagogika jest teorią tych działań⁸.

Przechodząc do bliższych określeń przedmiotu wychowania, wskazuje się w tomizmie, że wychowaniu podlega w człowieku intelekt, który jest jego władzą poznawczą, wola, jako władza decyzyjna oraz uczucia i emocje, które są w człowieku skutkiem jego duchowo-cielesnej struktury. Intelekt ma szczególne znaczenie, gdyż w tej tradycji filozoficznej jest „hegemonem” wśród władz człowieka (intelektualizm). To on ujmuje poznawczo otaczającą człowieka rzeczywistość przez co ma zasadniczy wpływ także na postępowanie człowieka. Oczywiście samo poznanie obejmuje szerszy zakres zagadnień niż tylko funkcjonowanie intelektu. Uzależnione jest ono bowiem od zewnętrznych, a przede wszystkim wewnętrznych zmysłowych władz poznawczych. Sam intelekt zresztą w tradycji arystotelesowskiej i tomistycznej to właściwie dwie osobne władze poznawcze: intelekt czynny i intelekt możliwościowy. Generuje to cały szereg zagadnień tak edukacyjnych (wyształcenie) jak i wychowawczych. W tradycji tomistycznej sprowadza się to do zagadnienia sprawności i cnót poznawczych. Pomimo wspomianej hegemonii intelektu, to wola ostatecznie decyduje o naszym postępowaniu, czyli jak napisał Mieczysław Gogacz, „decyduje i ryzykuje”⁹. Oznacza to, że od niej ostatecznie zależy dobro lub zło moralne ludzkiego postępowania. Intelekt bowiem dostarcza jej danych do podejmowania decyzji, lecz sam nie decyduje; wola niczego nie rozpoznaje, opiera się na danych intelektu, ale samodzielnie wybiera z tego, co intelekt jej proponuje. Wymaga się więc od niej właściwych

---

Andrzejuk, *Etyka chronienia osób. Zarys problematyki*, „Rocznik Tomistyczny” 3(2014), s. 23-41.

⁸ Gogacz, *Podstawy wychowania*, dz. cyt., s. 23-24. Zob. też: D. Pełka, *Relacje z prawdą i dobrem jako cel pedagogiki tomizmu konsekwentnego*, w: *Filozofia i mistyka. Wokół myśli Mieczysława Gogacza*, red. T. Klimski, I. Andrzejuk, Warszawa 2012, s. 173-181.

⁹ M. Gogacz, *Szkice o kulturze*, Kraków-Warszawa/Struga 1985, s. 79.

relacji z intelektem (roztropność), właściwego stosunku do dobra (umiarkowanie), właściwego stosunku do zła (męstwo) i zachowania równości w relacjach społecznych (sprawiedliwość). W ten sposób właściwie płynnie przechodzimy do zagadnienia celów wychowania. Widzimy wyraźnie, że nie są to jakieś cele zewnętrzne, jakieś ideały, plany czy marzenia, lecz wewnętrzne w człowieku usprawnienia jego władz, które stanowią po prostu zalety moralne człowieka. Warto też dodać, że według Gogacza, cele wychowania skupiają się wokół trzech tematów. Są to: sumienie, kontemplacja i mądrość¹⁰.

Pedagogika ogólna i szczegółowa

W wychowaniu człowieka mamy do czynienia z pewnymi stałymi oraz pewnymi zmiennymi. Stała jest struktura człowieka i jego władze: intelekt, wola, uczuciowość. Stałe są także cele wychowania: relacje osobowe. Zmienne jest całe kulturowe otoczenie człowieka, które niekiedy wchodzi bardzo głęboko nawet w jego osobowość. Fakt ten wzięto pod uwagę, odróżniając pedagogikę ogólną od szczegółowej¹¹. Pedagogika ogólna mówi o zasadach wychowania człowieka jako takiego do relacji z innymi osobami. Bierze więc pod uwagę podmiot i cel wychowania. Aktualna jest zatem w każdym miejscu i czasie, w odniesieniu do wszystkich ludzi. Pedagogika szczegółowa uzupełnia pedagogikę ogólną o zasady wychowania, które nakierowane są na sytuację (tak pozytywną jak i negatywną) danego środowiska wychowawczego. Przede wszystkim zaś pedagogika szczegółowa reaguje na bieżące zagrożenia wychowawcze.

Zasady wychowania w pedagogice ogólnej są trzy: mądrość, wiara i cierpliwość¹². Mądrość polega na jednoczesnym ujmowaniu prawdy i dobra, co polega na tym, że z pozycji prawdy o jakiejś osobie potrafimy wskazać na jej dobro. Jest

---

10 J. Wójcik, *Principia pedagogiki. Wokół filozoficznych podstaw wychowania w ujęciu Mieczysława Gogacza*, „Rocznik Tomistyczny” 3(2014), s. 139-156.

11 A. Gondek, *Pedagogika Mieczysława Gogacza – propozycja realistycznego wychowania i wykształcenia na tle współczesnej pedagogiki zorientowanej idealistycznie*, „Rocznik Tomistyczny” 5(2016), s. 91-112.

12 Gogacz, *Osoba zadaniem pedagogiki*, dz. cyt., s. 31-37.

to więc taka postać mądrości, gdzie z pozycji przyczyny (prawda) wskazujemy na skutki (dobro)¹³. Tak pojęta mądrość jest w filozofii Mieczysława Gogacza zasadniczym pryncypium etycznym i wychowawczym. Można powiedzieć, że jest ona tym, co Karol Wojtyła określał mianem „prawdy o dobru”¹⁴.

Wiara w tym ujęciu to po prostu zaufanie. Przyczyną zaufania wychowanka jest prawdomówność wychowawcy. Gdy tak pojmiemy osobową relację wiary, to jawi się nam ona jako podstawowe środowisko wychowawcze – swoisty fundament zarówno kształcenia jak i wychowywania. Tylko bowiem w atmosferze prawdomówności i zaufania można przekazywać prawdę, na czym ostatecznie polegają edukacja i wychowanie.

Kształcenie, a jeszcze bardziej wychowanie, polegają nie tyle na przekazywaniu informacji – pojęć i sądów, ale przede wszystkim na uzyskiwaniu sprawności (umiejętności), także sprawności uzyskiwania pojęć i budowania sądów. Sprawności zaś uzyskuje się przez powtarzanie czynności, które mają być usprawnione. Dlatego pierwszy, drugi i jeszcze któryś kolejny raz musimy korzystać z czyjegoes instruktazu. W prostych sprawach – jak obsługa pralki lub aparatu fotograficznego – wystarczy instrukcja obsługi. W sprawach bardziej skomplikowanych – jak sprawność wiedzy, mądrości czy cnoty, np. sprawiedliwość – człowieka kształci i wychowuje drugi człowiek. Mądrości może nauczyć tylko człowiek mądry, wychować w kimś dobroć tylko człowiek dobry. Jednakże wychowując kogoś nigdy nie wiemy, jak wiele razy musimy z nim wspólnie powtarzać czynności, które mają być usprawnione. Z doświadczenia wiemy, że niekiedy ktoś bardzo szybko się czegoś uczy, innemu zaś przychodzi to z trudem. Wychowawca zaś lub nauczyciel nie wie, kiedy uzyska skutek w postaci utrwalenia jakiejś umiejętności. Wymaga to właśnie cierpliwości, która w odniesieniu do nauczycieli i wychowaw-

---

13 Możemy nazwać to „mądrością terapeutyczną” w odróżnieniu od „mądrości diagnostycznej”, która polega na identyfikowaniu przyczyn z pozycji poznanych skutków.

14 K. Wojtyła, *O kierowniczej lub służebnej roli rozumu w etyce: na tle poglądów Tomasza z Akwinu, Hume’a i Kanta*, „Roczniki Filozoficzne” 6(1958)2, s. 13-31. Zob. też: E. Kaczyński, „Prawda dobru” w koncepcji moralności kard. K. Wojtyły, „Roczniki Filozoficzne” 28(1980)2, s. 47-71.

ców ma swoją osobną postać – *longanimitas*, którą Jacek Woroniecki nazwał po polsku „długomyślnością”¹⁵.

Zasady wychowania w pedagogice szczegółowej M. Gogacz wymienia dwie, nawiązując do tradycyjnych określeń związanych z ascetyką chrześcijańską. Są to pokora i umartwienie.

Pokora w tradycji tomistycznej, do której Gogacz odwołuje się, oznacza zgodną z prawdą ocenę siebie, swoich zachowań, swojego postępowania. Kluczowym pryncypium jest tu prawda. Pokora więc nie polega wyłącznie na pomniejszaniu lub poniżaniu siebie wbrew prawdzie o sobie. Tylko prawda pozwala nam trzeźwo ocenić, co w sobie musimy zmienić, poprawić, ulepszyć. I tym właśnie powinna skutkować pokora. Pokora stanowi zatem umiejętność przyjęcia poglądu prawdziwszego, korekty własnych ujęć, przyznania się do błędu i gotowość naprawienia go. Cnotę tę, wiążąc się z posłuszeństwem, wymieniano już w XII wieku jako warunek kształcenia i wychowania. Właśnie posłuszeństwo w kontekście wychowania stanowi od dawna temat dyskusji. Często sytuuje się je w kontekście prawniczym, wiążąc z władzą, nagradzaniem i karaniem. Owszem, posłuszeństwo ma aspekt prawniczy, jednakże nawet tak ujmowane powinno mieć za punkt wyjścia przekonanie zarówno podwładnego jak i przełożonego o wspólnym zmierzaniu do określonego celu, jak np. przestrzeganie przepisów drogowych ma na celu przede wszystkim bezpieczeństwo uczestników ruchu drogowego, a nie wyłącznie uniknięcie mandatu. W kontekście wychowania posłuszeństwo, według Mieczysława Gogacza, powinno sytuować się w obszarze relacji osobowych. Polega ono wtedy na tym, że z radością wykonujemy życzenia osób kochanych. Gdy wychowaniu brakuje miłości, wtedy posłuszeństwo bywa wymuszane.

Umartwienie jako zasada wychowania oznacza po prostu zdolność do wyrzeczeń i umiejętność podejmowania trudu. Gdy tak je pojmiemy, wtedy okaże się, że stoi ono za każdym poważniejszym celem lub zadaniem. Wiadomo przecież, ile wysiłku i wyrzeczeń wymaga osiągnięcie sukcesu chociażby w sporcie czy nauce.

---

15 J. Woroniecki, *Długomyślność jako cnota wychowawcy*, w: *Wychowanie człowieka. Pisma wybrane*, wybór W. K. Szymański; oprac. J. Kołataj, Kraków 1961.

Z umartwieniem tradycyjnie wiąże się ubóstwo, rozumiane tu jako wyrzeczenie się rzeczy mniej ważnych, mniej potrzebnych, stojących na przeszkodzie do jakiegoś ważnego celu. Nie można bowiem mieć wszystkiego na raz – jeśli pracuję to nie odpoczywam, jeśli robię jedno nie mogę zarazem robić czegoś zupełnie przeciwnego. Ubóstwo tego rodzaju ostatecznie, według Gogacza, polega na postawie afirmacji osób i sytuowaniu ich przed rzeczami. Nie oznacza więc ono biedy, która polega na tym, że brakuje komuś rzeczy potrzebnych mu do życia, normalnego funkcjonowania czy realizacji podjętych celów.

Chcąc jakoś podsumować propozycję wychowania filozoficznego w ujęciu Mieczysława Gogacza można pokusić się o wskazanie na jego najważniejsze cechy¹⁶. Przede wszystkim jest to wychowanie osobowe – bierze za podstawę rozumienie człowieka jako osoby i kieruje go do innych osób (Boga i ludzi). Z tym wiąże się realizm wychowawczy, który wynika z tego, że podmiotem wychowania jest realny człowiek, a jego celem – realne relacje wiążące człowieka z Bogiem i innymi ludźmi. Odsuwa to na dalszy plan ideały wychowawcze, koncepcji których upatruje Gogacz w *paidei* Platona. Warszawski tomista uważa, że cele wychowania tkwią w samym człowieku – są nimi jego sprawności (umiejętności) i cnoty (zalety moralne). Nie są zaś nimi ideały, rozumiane jako odległe cele, których nigdy ostatecznie nie osiągamy, do których się tylko zbliżamy, zawsze gorsi od tego, do czego dążymy. Wychowanie realistyczne musi być zarazem integralne, czyli brać pod uwagę wszystkie sfery bytu ludzkiego – jego duchowość i jego cielesność. Tak rozumiane wychowanie nie ogranicza się li tylko do jakiegoś początkowego okresu życia ludzkiego, lecz jest realizowane permanentnie, wymaga bowiem ciągłego doskonalenia siebie i innych, poprawiania myślenia, wyborów, postępowania.

Bibliografia:

Andrzejuk A., *Etyka chronienia osób. Zarys problematyki*, „Rocznik Tomistyczny” 3(2014),

---

16 Propozycję pedagogiki filozoficznej Mieczysława Gogacza na szerokim tle historycznym i problemowym ukazuje ciekawie i wyczerpująco Mikołaj Krasnodębski, *Człowiek i paideia. Realistyczne podstawy filozofii wychowania*, wyd. 2, Warszawa 2009.

s. 23-41.

Andrzejuk A., *Jaki personalizm? Szerokie i wąskie rozumienie personalizmu*, w: *Personalizm a súčasnosť. Zborik príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, red. zbior., Prešov 2010, s. 19 – 25.

Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, tłum. zbior., wyd. 3, Warszawa 1984.

Gogacz M., *Ku etyce chronienia osób. Wokół podstaw etyki*, Warszawa 1991.

Gogacz M., *Nie aksjologia, lecz filozofia człowieka*, „Rocznik Pedagogiczny” 17 (1995), s. 31-39.

Gogacz M., *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*, Warszawa 1997.

Gogacz M., *Podstawy wychowania*, Niepokalanów 1993.

Gogacz M., *Szkice o kulturze*, Kraków – Warszawa/Struga 1985.

Gogacz M., *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, wyd. 2, Warszawa 1998.

Gondek A., *Pedagogika Mieczysława Gogacza – propozycja realistycznego wychowania i wykształcenia na tle współczesnej pedagogiki zorientowanej idealistycznie*, „Rocznik Tomistyczny” 5(2016), s. 91-112.

Kaczyński E., „Prawda dobru” w koncepcji moralności kard. K. Wojtyły, „Roczniki Filozoficzne” 28(1980)2, s. 47-71.

Krasnodębski M., *Człowiek i paideia. Realistyczne podstawy filozofii wychowania*, wyd. 2, Warszawa 2009.

Pełka D., *Relacje z prawdą i dobrem jako cel pedagogiki tomizmu konsekwentnego*, w: *Filozofia i mistyka. Wokół myśli Mieczysława Gogacza*, red. T. Klimski, I. Andrzejuk, Warszawa 2012, s. 173-181.

Wojtyła K., *O kierowniczej lub służebnej roli rozumu w etyce: na tle poglądów Tomasza z Akwinu, Hume'a i Kanta*, „Roczniki Filozoficzne” 6(1958)2, s. 13-31.

Woroniecki J., *Długomyślność jako cnota wychowawcy*, w: *Wychowanie człowieka. Pisma wybrane*, wybór W. K. Szymański; oprac. J. Kołataj, Kraków 1961.

Wójcik J., *Pryncypia pedagogiki. Wokół filozoficznych podstaw wychowania w ujęciu Mieczysława Gogacza*, „Rocznik Tomistyczny” 3(2014), s. 139-156.

Philosophical upbringing. Mieczysław Gogacz's account

Summary

I define every upbringing as a philosophical education, which aims to direct people through establishing, developing and protecting personal relationships. Of course, this attitude puts it in Thomistic philosophy. From this perspective, religious education is part of philosophical education or its extension to the person of God. As part of the present topic, the philosophical structure of education is first

pointed out, because pedagogy is a science about the principles of education and as such, i.e. the study of principles, belongs to the broadly understood philosophy. Such an approach requires distinguishing general pedagogy from particular pedagogy and defining the principles that guide each of them. Education understood in this way is primarily education of persons – it is based on understanding man as a person and directs him to other persons (God and people). This is connected with educational realism, which results from the fact that a real man is the subject of education, and real relationships binding man with God and other people are his goals. It follows that the goals of education lie in man himself – these are his abilities (skills) and virtues (moral virtues). They are not ideals, understood as distant goals that we never reach, which we only approach, always worse than what we strive for. Realistic education must also be integral, that is, take into account all spheres of human existence – his spirituality and his corporeality. This understanding of upbringing is not limited only to some initial period of human life, but it is implemented permanently, because it requires constant improvement of ourselves and others, improvement of thinking, choices and behavior.

Key words: philosophy of education, general pedagogy, particular pedagogy, Thomism, Mieczysław Gogacz